

14
P16

GÂNDURI DESPRE LUME ȘI VIAȚĂ LA GRECO-ROMANII DIN PONTUL STÂNG

COMUNICARE LA ACADEMIA ROMÂNĂ, CETITĂ ÎN ȘEDINȚA DELA 21 MAIU 1919
ȘI PUBLICATĂ ÎN «REVISTA ISTORICĂ» AN. VI, NO. 1-2.

DE

VASILE PÂRVAN

BUCUREȘTI

Biblioteca Universitară „Ioan Popoviciu” - Universitatea Ovidius din Constanța
TIPOGRAFIA «CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC»

1920

GÂNDURI DESPRE LUME ȘI VIAȚĂ LA GRECO-ROMANII DIN PONTUL STÂNG

COMUNICARE LA ACADEMIA ROMÂNĂ, CĂUTĂ ÎN ȘEDINȚA DELA 21 MAIU 1919
ȘI PUBLICATĂ ÎN «REVISTA ISTORICĂ» AN. VI, NO. 1-2.

DE

VASILE PÂRVAN

BUCUREȘTI

TIPOGRAFIA «CULTURA NEAMULUI ROMÂNESC»

1920

Viața omenească e, în generalitatea ei, lipsită de gânduri. Omul comun e prea trudit de munca lui zilnică pentru câștigarea existenței, ca să mai aibă dorința de a se întreba, care e rostul lui în lume. Iar așa zisul om superior, artist, om de știință, nu-i tare deosebit, în reflexiile sale asupra vieții, de muncitorul ogoarelor ori păstorul turmelor; omul superior e și el, în aproape unanimitatea cazurilor, tot un «*εχίρτης*» — meseriaș — afundat cu totul în specialitatea lui și tot așa de opac pentru gândul metafizic ca și un simplu plugar.

«Lumea» nu e, pentru omul obicinuit, Cosmosul, ci, înainte de toate, cercul cunoscuților, al concetățenilor, al tovarășilor de ocupație — spațiul viu până unde poate răsună mica personalitate banală. «Concepția despre lume» a omului obicinuit nu e nici etică, nici estetică, nici religioasă, ci naiv utilitaristă; poporul e prin instinct hedonist; «lumea» lui și «plăcerea» lui sunt factorii capitali ai vieții lui sufletești.

Singura valorare posibilă a propriei ființe e, pentru omul obicinuit, cea care îi e dată de «lumea» lui. Laudă, mustrare, distingere, condamnare, din afară: iată conținutul concret și viu al vieții intime a individului; reacția societății la actele lui e singura măsură a propriului suflet. Omul ține să fie văzut: e de altfel un instinct derivat din însăși dorința noastră de nemurire: a fi observat e o nemurire în miniatură; cu cât cineva simte că e mai mult observat, cu atât se observă și el mai mult pe sine, accentuează manifestările pentru cari i se pare că lumea îl vede într'o lumină favorabilă, suprimă — cât poate — aspectele sale defavorabile: individul se «stilizează»; înfățișarea sa capătă trăsături unitare, simplificate, sistematizate; omul devine «monumental», și anume, după firea lui: foarte ornamental și «pre-

țios», dacă sufletul lui e neastâmpărat; cu totul «doric», dacă e potolț.

Ceea ce împinge pe om mereu înainte în viața aceasta, adesea așa de mizerabilă, e plăcerea pe care o vede ori o bănuște undeva în drumul lui. Odată zărită plăcerea, vai de acela care l'ar împiedeca de a ajunge la ea: e de neînchipuit câtă răscoală poate face în mica lui «lume» așa un fragment microscopic de protoplasmă... Singură vederea morții e în stare să-l turbure și să-l silească a gândi asupra vieții; dacă nu cumva chiar atunci se mulțumește cu o judecată împrumutată dela tradiție ori dela semenii săi mai vioi la suflet.

Dar zeii? Da, de sigur, sunt și ei. Dar cât și cum? Ei doară nu-s de cât fantomele antropomorfe ale fricei noastre de necunoscut, ale nevoei noastre de siguranță în lumea de aici, și — dacă e una și dincolo¹ — și în lumea de acolo. Cel mai superstițios om din popor, cât nu e sub presiunea imediată a unei primejdii, nu crede în nimic; când vine nevoia și trebuie să scape din ea, atunci repede-repede se pocăește și cheamă în ajutor toți zeii și demonii. Odată scăpat, redevine sceptic. E memoria scurtă a primitivului, la care ideile și sentimentele sunt simple impulsii. Căci *cultul* zeilor, așa de acaparator, mai ales în lumea antică, nu e gând: el e simplă vrăjitorie, pompă și reprezentație publică, praznic copios și, în cel mai bun caz, petrecere artistică.

În viața individului izolat nenorocirea și moartea sunt lucruri destul de rare: ca atare și reflexia asupra lumii și vieții e ceva excepțional.

Grecii din Pontul Stâng umblau mult pe mare. Mai mult, în vremea dinnainte de Hristos, când ținutul continental era stăpânit de barbari și Grecii erau siliți să trăiască aproape numai din ce li dădea marea și apele care se varsă în ea. Negustorii din Corint, Rodos, Samos, Atena, ori mai ales din Milet, aduceau pe corăbii vinul, untdelemnul și fabricatele lor, în orașele

¹ Cf. Bücheler, *Carmina epigraphica*, 816 (Roma): *Di, si qua est caelo pietas quae talia curet*; 179 (Roma): *si quid sapiunt inferi*; 542 (Tarraco): *Manes si saperent*; 428 (Stabiae): *si sapiunt aliquid post funera Manes*.

Pontului Stâng¹ și luau de aici pește prins de Eleni² și grâu cultivat de barbarii Thraci³.

Negustori și corăbieri din Pontul Stâng plecau la rândul lor în Sud cu mărfurile lor și cunoșteau acolo la izvor strălucirea vieții publice elene și excelența artei din patrie. Avem, până acum, cel puțin, din Histria⁴ și Apollonia⁵ — cele mai vechi colonii din Pontul Stâng — dovezi autentice că viața grecească de aici era între secolele VII și IV a. Chr. la fel inspirată cu cea din Grecia-mamă și, fără îndoială, gândurile Grecilor de aici în privința celor veșnice și a rostului vieții omenești, erau perfect asemănătoare cu cele ale Grecilor din Sud⁶. Stela lui «Anaxandros» din Apollonia, pe la începutul secolului al V-lea, adevărată pe vremea luptei de la Maraton și a tragediilor aeschyleene, pe vremea templelor dorice celor mai aspre și pure, ne stă mărturie de perfectă unitate sufletească între Sudul sobru în eroismul său și Nordul simplu în seninătatea sa modestă și săracă: inimitabil în simplitatea austeră a liniilor, în grația sobră a gesturilor, în viața latentă sub reliefurile abia pronunțate, stă fiul lui Anaxandros, răzămănt într'un toiag lung — în atitudinea bătrânilor din friza Partenonului — cu capul plecat tare spre pământ, jucându-se ca în ceasurile lui de seninătate deplină din viață, cu cănele lui, pe care-l momește cu hrana, după care animalul se ridică zadarnic în două picioare, ca să o apuce. Între vecinicia acestei scene de simplitate senină a sufletului omenească blând și între vecinicia scenelor de pe friza Partenonului nu e deosebire. Aceiași deplină liniște, venind din aceeași armonie între lupta vieții și scopul vieții: consacrată toată Statului; aceeași împăcare într-o odihnă de veci după o viață de jertfă și de glorie întru binele public; înscrisura de pe stela lui

¹ Raportul meu asupra campaniei a H-a de săpături la Histria (1915) în *Anuarul Com. mon. ist.* pe 1915, p. 197 și, aparte, p. 26.

² *Histria IV*, p. 563 și urm.

³ *Gerusia din Callatis*, p. 55 și 74 sqq.

⁴ Raportul meu citat și *Histria IV*, p. 534 și urm.

⁵ Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulgarien*, nr. 333.

⁶ Cf. în această privință și studiul lui A. Brückner, *Lebensweisheit auf griechischen Grabsteinen*, în *Jahrbuch d. deutschen arch. Inst.* 1902 XVII, care vorbește și de stela lui Anaxandros din Apollonia, mai jos interpretată de noi, pe altă bază spirituală decât cea propusă de Brückner.

«Anaxandros»¹ cuprinde, aceleași gânduri ca în Grecia luptelor pentru libertate: idealul vieții e de a excelă în meseria ta și de a nu ridica asupra-ți vorbele rele ale nici unui concetățean; moartea e o fatalitate, e un sort care ți se trage de Moire mai curând ori mai târziu; de prisos să te răscoli împotriva ei; de ajuns că ți-ai încheiat viața fără a-ți impută nimic asupra ei. De aceea și reprezentarea celui mort, pe monumentul funerar, n'are de ce să fie amărată²; dimpotrivă, cu cât e mai senină, cu atât răspunde mai deplin sentimentului de mulțămire de sine, cu care cel răposat e pus să vorbească despre viața sa armonios sfârșită: viața lui e doară un dar al zeilor cari ocrotesc Statul, și întru cât Statul continuă a înflori, moartea nu e pentru cetățean decât o senină, odihnă bine meritată.

Pe toată coasta Pontului Stâng, de la Byzanț până la gurile Dunării, iar în interiorul continentului până către Dunărea panonică și macedonicul Axios, locuiau Thracii. Și anume, de la Propontidă până la Haemus, triburi odrysice, de la Haemus la Dunăre Geții «cei nemuritori». Thracii erau agricultori și păștori. Din timpuri imemorabile ei trăiau despărțiți în clănuri mici subț șefi cari se luptau mereu între dânșii, se prădau unii pe alții, sau prădau pe Grecii de pe coastă. Fiecare clan își avea zeul lui. Sufletul thrac era eroic și copilăresc. Ei nu se temeau de moarte, fiind-că nu credeau în ea: sufletul omenesc nu poate muri. Luptătorul căzut pe câmpul de bătae merge în cer, la stăpânul trăsnetelor: Zbelturdos, Gebeleizis, Zalmoxis.

Thracii nu puteau alungă pe Greci de pe țărmul pontic, fiindcă nu știau meșteșugul de a cuceri cetăți întărite: Grecii nu se puteau lipsi de teritoriul rural thracic. Câte odată mai veneau și dușmani comuni, cari îi făceau să se unească; și unii, și alții țineau la libertatea lor ca la viața lor. Thracii și Grecii din Pontul Stâng s'au făcut prieteni. Thracii au venit la orașe și au cunoscut pe Greci, cu viața lor strălucitoare de sărbători și jocuri, închinată zeilor sudici iubitori de frumuseță trupească; Grecii s'au

¹ Admit pretutindeni lectura lui Kalinka. — Stela e reprodusă și la Perrot-Chipiez, *Histoire de l'art*, VIII, p. 347 și la Brückner, *l. c.*

² Cf. în această privință și M. Collignon, *Les statues funéraires dans l'art grec*, Paris, 1911, p. 62.

duș la țară și au prins dragoste de ogoarele roditoare, venindu-le dorința să cultive și ei pământul.

Grecii iubeau viața din lumea aceasta și nu credeau că după moarte e altceva decât un somn vecinic. Thracii disprețuiau viața pământească, așa de săracă și aspră, și credeau într'o altă mai bună, după moarte. Cunoscând pe Greci, Thracii începură a prețui și ei bunurile vieții aceștia, care poate fi făcută mult mai veselă de cum o aveau ei; zeii Grecilor, așa de senini, așa de frumoși, îi ispitiră; Thracii nu-și părăsiră zeii lor, dar le dădură numele grecești și începură să-i sărbătorească în chip grecesc, începură să le închine chipuri cioplite înfățișându-i ca pe zeii greci, cu cari-i asemănaseră ¹. Precum Gallii numiră pe zeul lor indigen cu numele roman Mercurius, după numele zeului celui mai de seamă al Romanilor cari veneau la ei — toți, negustori ² — tot astfel Thracii din diferite clanuri numiră pe zeii lor locali, Aularkenos, Kadrenos, Rhaniskelenos, Sikerenos, etc. ³, cu numele zeului celui mai cald, adorat de Grecii din Pontul Stâng, Apollon; tot astfel Dionysos, care dintru început fusese un zeu thrac, dar se elenizase, se întorcea acum la Thraci ca zeu elen și dădea numele lui diferiților zei locali thraci; nu mai puțin Heros, «eroul fondator» al diferitelor colonii, «eroul strămoș», «eroul răposat», reprezentat pe monumentele funerare pe cal cu mânia fluturând în vânt, mergând la vânatoare — de mistreți ⁴; de lei, etc., — era de origine curat greacă; Thracii adoptară și acest nume general de zeu, de origine umană, Heros, și numiră cu el pe zeii lor locali: Heros Suetulenos — alături de «zeul» Suetulenos ⁵, ș. a. m. d. ⁶. Tot astfel Grecii adoptară pe diferiții zei locali ai clanurilor vecine, ca Derzelates, care devine, d. p., la Odessus, «marele zeu Derzelates», fiind celebrat printr'o mare sărbătoare greacă cu agone, Darzaleia ⁷.

¹ Cf. art. lui Seure și Kazarow în *Revue arch., Zeitschr. für Religionsw.*, etc.

² Vezi comentariile lui Caesar, *de bell. Gall.*, locurile citate în a mea *Nationalität der-Kaufleute*.

³ Cf. d. p. Kallinka, o. c., ind. col. 409.

⁴ Cf. AEM., II p. 129 sqq., 131; V p. 169, nr. 37 (vânătoreea calydonică).

⁵ Kallinka, o. c., col. 409.

⁶ Cf. p. zeul thrac, Apollon și studiul lui B. Pick, *Jahrb. de k. d. arch. Inst.*, XIII, „Thrak. Götter“.

⁷ Kallinka, o. c., nr. 114, cu Pick, art. cit. din *Jahrbuch*, XIII.

Totuși aceste înrăuriri reciproce nu schimbau aproape de loc fondul sufletesc al celor două popoare: influențele acestea erau o modă, iar nu o inițiere¹. Sufletul omenesc nu primește sta-toric nimic eterogen și antinomic: fiecare gând nou trebuie al-toit pe unul înrudit, mai vechiu. Precum «nemurirea sufletului» elenistico-romană trebuia să se altoiască pe toate vechile le-gende homerice și pe poveștile populare despre infern și căm-piile elizee; precum creștinismul a trebuit să se păgânizeze în ritul și simbolica lui, pentru a putea fi primit de lumea antică indo-europeană, diferită ca suflet, așa de hotărît, de Semii del-a cari venea noua credință,—tot astfel Thracii și Grecii din Pontul Stâng primiră unii dela alții în credințele despre lume și viață numai ce le era dinainte înrudit și simpatic: nici Gre-cii nu deveniră credincioși în nemurirea sufletului ca Geții «cei nemuritori», nici Thracii nu se organizară în politici elenice, cu viață socială de oraș și înțelegere concret-estetică a lumii.

În ce privește în special lumea greacă, toată filosofia pita-goreică și platonică, tot misticismul orfic și oriental, subtilitatea încă până azi neîntrecută a gândului metafizic elen despre lume și viață, în forma lui înălt teologică și filosofică, nu găsea în masele populare aproape nici un răsunset. Mai degrabă pro-duceau răscoală în sufletele greoaie — ca și trupurile înțepenite de munca manuală — misteriiile și orgiile lui Dionysos, ale Cy-belei, ale lui Attis, procesiunile, inițierile mistice și vrăjitoriile Isidei și ale Cabirilor. Omul chinuit din popor nu-și dorește o viață viitoare activ-fericită, ci o odihnă neturburată după oste-nelile de aici. El nu se roagă atâta la zei ca să-l ia sus la dâ-nșii întru vecinica lumină, cât conjură pe demoni să-l lase liniștit în întunericul de sub pământ. Omul din popor aproape nici nu are dorințe pentru sufletul lui. Continua lui atingere cu pământ-ul, acoperirea neconținută cu praful lui încă din viață, e un fel de pregătire la inerția vecinică de după prefacerea întregului trup în praf; trupul obosit cere, numai el, mâncare, odihnă, li-niște; sufletul nu mai are cuvânt să ceară și el gândul. Și cu toate că munca omului simplu prin regularitatea ei, prin inva-riabilitatea ei, prin ritmul ei potolit, capătă o monotonie ase-mănătoare cu ritmul lucrurilor vecinice, viața lui îi rămâne tot

¹ Cf. inscripția caracteristică din Serdica (AEM. XIV 150, 25): Κυριῶν Σαβα-
 ζ(ι)φ Ἀθουαρχηνῶν Ἀδρηλίου Διζας Λουκιῶν Ιεραδς ἀνέστησαν θε εὐχῆς τὸν ναόν.

aşa de lipsită de preţ ca şi natura în care trăeşte; precum nu se poate bucura de nimic din neasemănata frumuseţe care îl înconjoară, ci priveşte toate din jurul lui numai utilitar, tot astfel şi viaţa lui, rezumată şi organizată prin munca milenară până la o monumentalitate incomparabilă, nu îi e subiect de bucurie, ci preţuieşte dintr'însa numai ce îl e de folos.

Omul din popor rămâne inconştient de frumuseţea vieţii lui de adâncimile sufletului lui, întocmai cum rămâne neştiutoare de sine natura neînsufleţită din jurul lui.*

Asupra Grecilor şi Thracilor din Pont, oboşiţi şi îmbătrâniţi de lupte între dânsli, de prădăciunile scythice, de sărăcia din ce în ce mai apăsătoare, de scăderea populaţiei prin emigrări şi luări în robie, se revarsă din secolul I-fu p. Chr. un întreg complex de neamuri indogermanice: italici, celţi, illyri, germani, phrygo-thraci, unificaţi în acelaş fel de a înţelege lumea şi viaţa, cel roman, şi exprimându-şi toţi gândul lor în limba romană. Poporul acesta nou, care nu e mai înrudit, ca sânge, cu Latinii, întemeietorii puterii romane, de cât erau înrudiţi Grecii ori Germanii, îşi ia asupra sa, pentru partea lui glorioasă, tot trecutul roman, toată tradiţia romană, şi, în numele Romei a tot biruitoare, supune şi domină sufleteşte pe epigonii Thracilor şi Grecilor din Pont. Aceştia iau, fără voia lor, formele de viaţă romane şi, încet-încet, în patru veacuri, Thracii devin Romani, iar Grecii devin Romeni: la Thracii ţărani, greoi, tradiţionalişti, birueşte forma romană, sufletul rămânându-le tot aşa de simplu indogermanic ca mai înainte; la Grecii orăşeni, şireţi, ambiţioşi, linguşitori, se primeşte gândul politic, social şi religios roman fără forma externă care ar fi jignit mândria strănepoţilor lui Pericles: aparent Roma nouă se grecizează; în realitate Elenismul lui Alexandru cel Mare reprezintă acum în totul idealurile Romei Imperiale latine.

„Romani” veniţi în Pontul Stâng din secolul I-ii înainte sunt soldaţi, agricultori ori negustori: oameni simpli, cari nu se deosebesc în gândurile lor despre lume şi viaţă aproape întru nimic de Grecii ori de aborigenii thraci, contemporani. Acelaş vag asupra vieţii viitoare, acelaş materialism în viaţa de aici. Ca şi la Greci, cult viu al celor răposaţi, bucurie de viaţa de aici, jocuri şi serbători; ca şi la Thraci, seriozitate şi tradiţionalism.

terănesc, preferința vieții de țară celei de oraș, cultură agreste. Romanii din Pontul Stâng sânt mai puțin vorbăreți ca Grecii. Dacă aceștia pe pietrele lor de mormânt «filosofează» destul de adesea, ca să le putem pătrunde gândul, Romanii sunt mai tăcuți, cum sunt și Thracii. Pentru gândul despre lume și viață al Romanilor trebuie să ne ducem în țările de unde au venit ei aici: Italia, Gallia, Africa, Illyricum: ce gândeau acasă, gândesc și la noi: cu inscripțiile funerare de acolo vom căuta să-i urmărim, înțelegându-i, și aici.

Pentru a avea o concepție optimistă asupra lumii și vieții, e de nevoie un suflet puternic. Numai un mare entusiast poate crede în existența unei legi universale etice, mai presus de urâțeniile morale evidente și, aparent, precumpănitoare, ale vieții. Numai un idealist ireductibil, ori un mistic, poate fi sigur că sufletul omenească e nemuritor. Altfel, omul obicinuit, sau nu îndrăznește a gândi asupra vieții și morții, sau admite rezignat răul și neînțelegerea, ca o fatalitate aspră împotriva căreia nu se poate lupta. Filosofii eleni, cu toată viața lor în mijlocul poporului, căruia li comunicau gândurile lor în formă poetică, n'au avut asupra marelui mulțimi o înrâurire mai mare ca filosofii de școală ai timpurilor mai nouă. Mulțimea e, în general, refractară gândului. Însăși limba oamenilor simpli e săracă în posibilități de exprimare: câteva sute de cuvinte, în mare parte de ordin concret și utilitar. Gândul lor e încă și mai sărac: două trei preocupări, oarecum instinctive: moartea, nimicnicia vieții, nerecunoștința omenească, binele și răul, egoist ori social. Altminteri comunicarea ca fapt material a impresiilor brute: «e cald», «e frig», «mi-e bine», «mi-e rău», «vecinul zice...», e singura manifestare a activității intelectuale a oamenilor comuni; raționamentul, care începe abia unde încetează faptul material, e de-a dreptul neaccesibil mulțimii; ea reacționează prin impulsii și se hotărăște prin sugestie; acțiunea spiritelor creatoare asupra ei se exercită la fel cu aceea a fenomenelor impunătoare ale naturii neînsufleteite: omul simplu nu înțelege pe eroul gândului, ci se miră și se sperie de el, ca de uragan și trăsnet; mirarea și spaima provoacă în el admirație și cult ca față de puterile tainice divine, pe care le invoacă și cărora le aduce sacrificii. O astfel de dispoziție sufletească — primitoare, subconștient,

de măreț și vecinic — nu ține, firește, decât scurt timp și omul cade iar în banalitatea zilnică. Totuși dispoziția sufletească filozofică, trăită fie și o clipă, îi revine când o nenorocire, o suferință mare, cum e moartea, îl ajunge. Omul din popor filozofează atunci: aparent e o filozofie de o banalitate crasă: toate locurile comune ale tuturor sistemelor filozofice ies la iveală; în realitate e singura filozofie trăită, suferită, vie, iar nu numai gândită rece ca un lucru de dincolo de viață.

Predispoziția sufletului popular către hedonismul naiv are ca urmare admiterea, de o parte a eticei epicuree, de alta a metafizicii stoice, în chip aproape unanim — atât la Grecii, cât și la Romani din vremea elenistică și imperială. Contrastul dintre cele două concepții de viață nu e de fel pentru popor o piedică, de a face eclecticismul arătat. În adevăr omul tinde spre cât mai puțină oboseală, jertfă ori durere. El își alege binele unde îl găsește, fără prea mult chin de conștiință asupra principiilor. Etica epicuree e un ideal pentru egoismul strămt al micului burghez; tot așa metafizica stoică, în care toate sistemele filozofice își dau întâlnire fără a se incomoda reciproc: Xenofane, Heraclit și Empedocle în cea mai bună prietenie între dânșii și nu mai puțin cu Homer și Hesiod; nemurirea sufletului, a lui Platon, cu monismul atomistic, al lui Democrit: la alegere, — în special la filozofii stoice romani. Dimpotrivă aspra etică a lui Zenon și arida metafizică a lui Epicur cer suflete puternice pentru a le mărturisi și trăi efectiv.

O inscripție din Tomi zice: «Celor morți nu mai li-e dor de nimic, ei nu mai au iubire, ci cel mort zace ca o piatră înțepenită în mijlocul câmpului... Căci din apă și pământ și aer eram mai înainte alcătuit, dar murind zăcădând toate tuturora.... Iar mai mult ce e?... Din ce s'a născut, în aceeași s'a și desfăcut trupul nostru slăbit de vârstă»¹. Nimic nu rămâne dară din noi după moarte, nici chiar sufletul, care nu e decât un abur; cum zice o inscripție din Roma², pe toate după moarte le consumă pământul și focul, «toate pier odată cu viața»³. «țerâna mană ne-a născut, țerâna mamă ne ia înapoi»⁴.

¹ AEM: VI p. 90, nr. 60, cu comentariul lui Gomperz. (Vremea romană).

² CE. 856, 15.

³ CE. 420, 5.

⁴ CE. 809 (Vardagate Liguria).

Dimpotrivă o altă inscripție din Tomi¹ ne arată credința în nemurirea sufletului, care se întoarce la divinitatea supremă și unică de unde l'am primit: «A fost cu cale să dea spiritul zeului suprem», «a împlinit destinul cel aspru», «aduceți-vă aminte că veți fi iară împreună cu noi în Elysiu», e un gând pe care Romanii de pretutindeni îl mărturisesc în forme aproape identice: «a venit ziua din urmă, ca spiritul să părăsească trupul zadarnic»²; sau, încă mai aproape de Platon: «trupul mi-e de țărăniță, sufletul, ceresc: acesta căutându-și iară locuința lui, acum trăim acolo și ne bucurăm de cele cerești în eternă lumină»³; «ei sufletul meu divin, venit din cer, nu va merge la umbre: cosmosul și stelele mă au la ele; trupul îl are pământul, iar piatra numele zadarnic»⁴. Totuși nici în această credință — care poate fi exprimată și sub forma: «Zoticus a lăsat aici numele gol și zadarnic, trupul i s'a desfăcut în cenușă, iar viața în eter»⁵ — nu e seninătate ori bucurie: adevărata viață nu e decât aici pe pământ.

Aici, unde chiar zeli oleni se rătăcesc mai bucuroși ca în cerul lor îndepărtat și rece; aici, unde sufletul păgân, setos de glorie, strălucire, serbători și jocuri, de frumuseță trupească, de tovarășie veselă, vede în existența pământească nu o pedeapsă, ci un dar plăcut al zeilor; aici, unde dacă mortul nu se mai poate întoarce, totuși se dorește înapoi, măcar la serbătorile închinare celor ce dorm somnul vecinic, celebrate la morminte, ca să ajungă celor ce odihnesc acolo, cel puțin ca în vis, murmurul îndepărtat al dulcelei muzici a vieții înfloritoare; aici, e totul; nici chiar nemurirea noastră nu e dincolo, ci aici: în bunul nume și în pomenirea ce rămâne la oameni după noi⁶.

«Moartea e o pedeapsă», e o nedreptate, o nenorocire. Acesta e sentimentul chiar al celor mai obidiți dintre muritori. Rar dacă se aud glasuri ca acestea: «nu simt pedeapsa morții; pedeapsă a fost viața; prin moarte mi s'a dat liniștea»⁷; «de nimic nu

¹ CIL. III 7584.

² CE. 512, 10 (Cirta—Algeria).

³ CE. 591 (In agro Capenati prope Soracte).

⁴ CE. 611.

⁵ CE. 590 (Benevent).

⁶ AEM. XIX 227, 95 (Tomi): πάντα χρόνος φθαίρειν ἑμαυτὸν (μὲν) τοῦτο δὲ σπῆσι, (κρίνων δόξαν καὶ φθιμένων ἀρετήν.

⁷ CE. 507 (Ravenna).

mă plâng și nimic nu-mi lipsește, sigur mă odihnesc în moarte»¹; ori, în Dacia noastră, vorbind de mormânt: «locuința aceasta mi-a plăcut s'o închin îndelungatei munci, — liniștea aceasta care să-mi adăpostească odată și odată mădularele oboseite»².

Popoarele indogermanice au făcut toate o deosebire hotărâtă între zei, cari conduc viața oamenilor, și între Destin, puterea ascunsă și qarbă, care supune voinței ei nelndurate chiar pe zei. Nici Odin, nici Zeus, nu pot schimba sentințele Destinului, chiar dacă Walhalla ori Olympul însuși ar fi să se prăbușească. Tragedia greacă a încercat să înobileze concepția populară despre inconștiența Destinului, dându-i valoarea unei supreme legi etice, împotriva căreia nici zeii n'au voia de a păcătui. Ca toate ideile sublime însă, și aceasta nu putu fi primită de popor. Ideia era tot așa de rece și nelndurată ca Destinul: ce explicare etică puteau să găsească soțul ori părintele, spre a nu se răscula împotriva soartei, care le răpia soția ori feciorii în floarea vârstei? De ce așa de adesea cei răi și împii sunt cruțați, pe când cei buni și pioși sunt încercați? Cea mai virtuoasă viață nu apără pe om de loviturile Destinului: «soarta muritorilor nu e după pietatea lor»³, zice amar un Elen din Tomi, în secolul al II-lea p. Chr., pe însăși piatra de mormânt, ca să rămână mărturie a revoltei sale împotriva soartei crude. «Nimic nu e așa de trist ca a pierde tot ce e viață și a nu fe naște pentru viață»⁴. «Surorile furibunde»⁵, Moirele, Parcele, cu aspra lor lege, înneacă lumina vieții noastre «în vecinica noapte» de subt «negrul pământ»⁶; «Moița nemiloasă»⁷, «Moi-rele care pun toate la cale»⁸, ele ne pregătesc mormântul⁹, ele ne răpesc copiii iubiți¹⁰; «o grozavă hotărîre a Moirei nemiloase, care a trezit în oameni dureroasele întristări»¹¹ ne urmă-

¹ CE. 513, 14 (Ravenna).

² CE. 460 (ad Tibiscum Daciae; sec. II; un veteran ex *decurlone*).

³ AEM. XIX 228, 94, r. 16: οὐ κατ' εὐσεβίαν αἰολὶ αὐ θνητῶν τῶναι.

⁴ CE. 493, 6 (Roma).

⁵ CE. 494, 2 (Roma).

⁶ CE. 428 (Stabiae).

⁷ AEM. VI 38, 80; 32, 62; 29, 59; 28, 58: *Μοῖρα ἀπαθή*; (toate, din Tomi).

⁸ AEM. VI 51, 97 (Tomi).

⁹ *Ibid.*

¹⁰ AEM. VI 29, 59; 32, 62 (Tomi).

¹¹ AEM. VI 28, 58 (Tomi).

rește din leagăn până la mormânt. Cum zice o inscripție naivă din Roma, «ca o oale blândă [pe care o sfășie lupul] e viața : așa a lăsat soarta»¹, sau, cum variază o alta din Aquae Sextiae, în Gallia, pe la sfârșitul secolului al II-lea p. Chr. : «De ce jelești pierderea mea ? Rostul Destinului nu se schimbă. Lucrurile omenesti sunt ca fructele de lămâiu : sau cad, eoapte, sau sunt culese neçoapte»².

Filosofia populară din toate timpurile făcând un larg loc Fatalului în toate împrejurările vieții, dă omului din popor o liniște și o seninătate aproape tot așa de invariabilă ca a deplinului filosof cărturar, perfect pătruns de principiile doctrinei sale. Marile încercări ale vieții, durerea și moartea, turbură adesea mai mult pe filosof decât pe cel simplu : acesta fiind mai intangibil în fatalismul său universal și inert decât filosoful în doctrina lui subtilă și de multe ori colorată sentimental. «Trăiți fericiți, va învăț eu, că moartea pe toți ne așteaptă», zice o inscripție din Mevania³, iar o inscripție din Roma consolează astfel pe o mamă : «încetează, mamă, de a înnoi mereu jellrea cu lacrămile tale, că nu ești singura pe care a lovit-o așa o durere»⁴. În fatalitatea care îl înconjură de toate părțile poporul găsește o înțeleaptă moderare a pasiunilor sale, apropiindu-se de stoicism : bucuria ca și întristarea vibrează numai în surdina în orice caz nu e cuminte și nu se cade ca omul să se veselească ori să se întristeze prea tare, căci nu poate fi sigur niciodată dacă în clipa următoare soarta nu-l va surprinde cu o mișcare toamă contrarie sentimentelor lui de acum. Acest «nu se cade să fi prea mișcat» al filosofiei populare nu e impus și femeilor : ele sunt slabe, au voie să plângă zgomotos pe zeli, eroii și oamenii scumpi lor : Adonis, Orfeu, rudele moarte, au voie să celebreze cu dansuri și cântece nebune pe Dionysos. Femeilor le revine rolul de a exprima fastul durerii, smulgându-și părul ca bocitoare la moartea celor pe cari familia îi onorează cu o îngropare ceremonială. Și de sigur nu puține din exclamațiile ne-stoice, de revoltă împotriva Destinului orb și nemilos, puse pe pietrele funerare antice, fac parte mai mult din

¹ CE. 490.

² CE. 465 B, 19 sqq.

³ Italia : CE. 803, 2.

⁴ CE. 823.

această ostentație socială și de tradiție a durerii, de cât din sentimentul statornic al celor rămași după mort. Aștia, și atunci, ca și azi, rămăneau în fața morții ca niște copii, cari plâng un pic de țigăruțe și se rupe inima, iar în clipa următoare și-au găsit iar jucăria care să-i amuzeze: instinctul biruitor al vieții, într'un fel de egoism feroce — subconștient: „altul, nu eu, a căzut sub coasă“ — își reia drepturile sale — pare-că încă mai violent după atingerea cu moartea — astfel că ne trebuie chiar oare care osteneală pentru a ne compune fața tristă de rigoare. De altfel — în lupta aspră pentru impunerea propriei individualități — pe fiecare om îl leagă de altul mai mult rele decât bune: iar aceste rele apar tocmai la timp, ca o justificare a propriei conștiinți pentru indiferența față de moartea aproapelui, spre a ne împiedecă să devenim prea triști.

Ce valoare are viața pentru indivizii sau grupările de oameni — etnice ori sociale — din diferitele epoce, putem vedea mai clar tocmai din poziția pe care o iau față de moarte. Ce adâncime poate fi în înțelegerea vieții la acela care trece pe lângă moarte ca pe lângă un simplu accident banal? Ce bucurie adevărată de viață poate fi la acela care nu privește moartea ca un blestem al genului omenesc, căruia i s'a dat voia să știe ce e vecinicia și totuși trebuie să moară. — Pentru cel care trăește viața ca o corvoadă, sau pentru creștinul care o privește ca o ispită și ca o pedeapsă, moartea poate fi chiar bine venită; pentru cel ce se ametește în nimicurile plăcute ori supărătoare ale fiecărei zile, moartea poate fi o întrerupere, adăptem chiar dureroasă, a ocupațiilor sale meschine, devenite simpatice printr'o lungă obicinuință. Dar pentru cel care a luat viața în cel mai adânc înțeles al ei, care a vrut s'o transforme prin gândurile lui într'o răză de vecinicie, moartea e sau o durere fără de margini, sau o cumplită absurditate: sau tragedia lui Alexandru care murea la 33 de ani la Babylon pentru că îndrăznise a trăi viața așa de intens cum numai zeii au voia s'o trăiască, — sau imposibilitatea logică, din care Platon scoate nemurirea sufletului. Sufletul omenesc care s'a atins odată de cele eterne își cere nemurirea, sau, dacă nu o poate crede, se frânge într'un uriaș imn funebru ca pentru apunerea zeilor. — Toată durerea din lume nu poate ajunge pentru a plânge un suflet care în veci nu se va mai înfiora de armonia luminei din lume.

Inercând să ne dăm seama de atitudinea pe care poporul greco-roman din Pontul Stâng o lua în fața morții, trebuie să ne gândim în general cum privește moartea omul obicinuit din toate timpurile. Un lucru e sigur: ca orice idee tristă, moartea proprie, a fiecăruia, e dată violent la o parte din preocupările zilnice ale oamenilor: de ce să-și amărească viața zadarnic gândind asupra morții, care, oricât de târziu ar veni, tot vine și tot tristă e. La moartea altora însă gândim foarte liniștiți și putem filozofa asupra ei. Această filozofare, destul de rece și indiferentă, a celor vii, făcută în numele celor morți, pe care cei vii îi pun să vorbească, oarecum ca de dincolo de mormânt, ne-a rămas. Ce cetim în ea, e tabloul credincios al concepției despre viață a celor ce-au scris în numele morților.

Moartea e în popor o mare nenorocire: dar nu pentru cel care pleacă, ci pentru cei care rămân. Cel plecat, sau «se odihnește», sau «e în insulele fericitorilor», sau «nu mai știe nimic», desfăcându-se în elementele din care a fost alcătuit. Cei rămași însă sunt lipsiți de iubirea lui, de ajutorul lui, de munca lui: ei se răscoală împotriva morții pentru răul ce li l-a făcut lor. Viața — proprie, ca și a celor ce ne sunt de folos — e un drept al nostru; ea are granițele ei fatale, pe cari le primim cu supunere; dar a muri înaintea de termen?... Și gândul acesta, de a fi mai puțin trăi, nu lipsește din nicio mărturie funerară: «a trăit atâtea ani, atâtea luni, atâtea zile». Cât nu sunt atinși măcar șeptezeci de ani¹, ne simțim furați de aceea ce știm că e omeneste, nu numai posibil, ci aproape firesc. De ce să ne ducem dincolo, în necunoscut, așa de repede? Pierd zeii din nemurirea lor, dacă noi trăim o clipă mai mult? Sau nu suntem aici decât pentru a da altora viața, și apoi a pieri? Noi nu avem și viața noastră? De ce luptăm așa de aprig — chiar bătrâni — pentru salvarea vieții noastre, deși viața nu mai e decât un șir de suferințe? De ce ni s'a dat ușurința aceasta copilărească de a găsi în totdeauna o iluzie, care să ne facă a suferi răbdători mai departe în viață? Nu pentru că viața le e dragă și zeilor, pentru că viața e frumuseță, e armonie, e înflorire?

Anticii erau realiști și sinceri: ei nu credeau în recunoștința de după moarte a celor ce avuseră vre-un fplos după ei. Fi-

¹ CE. 387 (Roma): o femeie: *vixi duodeviginti per annos... quadraginta duo mecum fero flebilis annos.*

Iosofia practică a vieții lor era : fiecare se gândește numai la dânsul ; fă-ți singur ce dorești să ai, fie aici, fie după moarte. Liniștea anticilor în fața morții pornește, deopotrivă, din sentimentul de a-și fi asigurat în viața de după ei un nume bun la urmași, ori măcar nu un nume rău, și din acela de a-și fi clădit ei, încă din viață, «locuința večnică», mormântul, pe care «moștenitorii» să nu-l atingă cu rapacitatea lor¹. Numele bun în viață nu se poate însă asigura numai prin excelarea în propria meserie, ci și prin simpatia pe care individul o inspiră unui cerc cât mai larg de contemporani. Această simpatie pleacă dela posibilitatea de adaptare a propriului suflet la sufletele celor dinprejurul nostru, de la înțelegerea binevoitoare și de la graba de a ajuta, ce o manifestăm față de aproapele. De obicei oamenii sunt foarte greoi în gând ori faptă pentru binele semenilor lor, iar egoismul lor, continua preocupare de ei înșiși, îi face incapabili de a înțelege pe cei din jurul lor, fie că aceștia le-ar fi de folos, fie că i-ar da de osteneală. Cu atât mai mult dară strălucesc prin bunătatea și filantropia lor cei puțini cari trăesc și pentru aproapele. Viața antică silea mai mult ca aceea de azi la sociabilitate și prietenie în cerc larg. Ea îndemna pe individul izolat mult mai energic ca astăzi la părăsirea singurătății lui : contemporanii ofereau atât de multe și mari onoruri celor cari făceau un bine societății, cluburilor lor, încât puțini egoiști puteau rezista ispitei de a-și vedea din viață, îndată după darul făcut, statuă ridicată în agoră, numele strigat pentru laudă și încoronare la serbători, gloria asigurată în viața aceasta și după ea. Sunt nenumărate documentele din Pontul Stâng asupra vieții în comun, în asociații religioase, pe numele diferiților zei, luați de fiecare grup social, ori etnic, ca patroni cerești speciali, în viața de aici și în cea viitoare, Sarapis, Isis, Heros, Dionysos Baccheus, Silvanus, etc. Nu numai la orașe, ci și la țară², găsim tovarășii de acestea, cari își au ca prim scop petrecerea în comun la diferitele sărbători și înmormântarea onorabilă, cu îngrijirea continuă, anuală, de către societate, a mormântului, după trecerea la cele večnice. Viața în comun dădea firește și atunci

¹ Cf. aproape pe toate monumentele funerare formula : H(oc) M(onumentum) H(eredem) N(on) S(equetur).

² Vezi d. p. pe *consacrări Silvani Satoris* de la Ulmetum (*Cetatea Ulmetum*, II 2).

ca și azi, prin veselia ei ușoară, prin perfecta nivelare a sufletelor până la reducerea lor la cea mai simplă expresie, un sentiment de beatitudine specială tuturor celor cari participau la ea. Prietenii cari se alcătuiau între diferiții tovarăși, după simpatiile mai intime născute între ei, nu erau mult deosebite în cuprinsul lor sufletesc de tovarășiile cele mari și pestrițe. «Prietenul» e numit într'o inscripție de prin părțile Histriei¹ *ἔταρος* — «tovarăș»; «tovarășului dorit», în amintirea «dulcei prietenii pe care a despărțit-o moartea», îi ridică prietenul rămas în viață stela funebră². Versurile pe care le închină acesta, nu cuprind nimic mai intim, afară de cele citate. Tôt amintirea petrecerilor și necazurilor trăite împreună, tôt recunoștința unor servicii reciproce, tôt potrivirea ușoară a diferitelor plăceri, capriciilor, ori preferințe gargantuiesci, îi unea și pe prietenii intimi ca și pe tovarășii din thiasuri. Eră și greu să fie altfel. Nu devin doară relațiile dintre prieteni din ce în ce mai superficiale, chiar între suflete alese și subtile, pe măsură ce prietenii devin mai maturi în vârstă și experiență? Tânărul încă necopt, oricât de bogat sufletește ar fi, are nevoie de o oglindă: el vrea să se vadă înțelept și frumos; singur nu poate. Cu vremea el observă însă că și celalalt urmărește acelaș lucru și că din comunicarea ca o confesiune, a celor mai fine vibrații, nu iese o pătrundere reciprocă entuziastă a celor două suflete. Ceea ce e în noi cu totul imaterial, neexpresibil în forme bine definite, obiective, ceea ce e propriu zis vecinicul individual, neasimilabil altor suflete, are nevoie mereu de o primire așa de iubitoare, delicată, fin-impresionabilă, încât asprimea relațiilor efective din viață alungă chiar între prietenii cei mai înrudiți electiv acest parfum specific al ființei unice, deplin deosebite de cele dimprejur, în adâncul tainic al sentimentelor, pe cari, neînțelese de nimeni, le luăm cu noi, immaculate de atingerea cu aproapele, înapoi în lumea, din care sufletul nostru, neapropiabil de cele pământesti, le-a adus cu dânsul.

Asigurat prin viața în turmă, omul ia în fața morții o poziție mult mai ușurată decât dacă ar fi lăsat izolat înaintea ei.

¹ Adusă la Tulcea, nu se spune de unde, mai probabil însă de la Histria, decât. d. p. de la Tomi, care e prea departe.

² AEM. VI, 46, 95.

El nu se mai teme așa de cumplit de moarte, simțindu-se oarecum ocrotit de tovarășii săi; dimpotrivă, îndrăznește chiar a o desprețui, firește preamărind viața: «căci după moarte nu va mai fi nici răs, nici joc, și nicio plăcere»¹. Pentru partea ei de veselie și desfătare viața e neprețuită față de moarte, oricât aceasta ar fi liniște deplină față de osteneala continuă de aici. Sufletul nu și-l simte doară omul simplu nici aici, ci numai trupul; moartea însă sfărâmă trupul; toate plăcerile lui — așa de ispititoare și adormitoare întru sațietatea simțurilor — dispar odată cu viața. Caută dară și degustă viața și nu-ți face niciun gând negru pentru ce va fi dincolo. Unii antici, mai slobozi la vorbă, chiar nici nu se sflesc a ghumi pe pietrele lor de mormânt asupra vieții și morții: «de câteva ori am murit», zice un actor tragic din Pannonia superioară «dar niciodată ca acum»², iar un veteran roman mort în Pisidia, pune să i se scrie pe mormânt: «cât am trăit, am băut bucuros; beți și voi cari trăiți»³. Fatalismul de o parte, epicureismul de altă, dau omului simplu, nu arare ori, un aspect cu totul brutal, în ce privește nesimțirea lui în fața morții și trivialitatea materialist-utilitară în fața vieții: «ce-am mâncat și ce-am băut, atâta e al meu», zice un roman din Italia pe piatra lui funerară⁴, iar un altul: «nu te mânia; te sfătulesc să bei băutură caldă; toți murim»⁵. Un illyro-roman din Delminium zice: «cât am trăit, am fost vesel, plăcut prietenilor; acumă zac amorțit; aici se odihnesc oasele mele»⁶, iar un roman din Roma zice, aproape și în forma poetică horatiană, în orice caz, perfect credincios epicureismului poetului: «prieteni cari cetiți, turnați-vă vin, vă învăț eu, și beți departe de mormânt, încununându-vă cu flori, și nu refuzați fetelor frumoase întâlnirile Venerei; că pe toate celelalte după moarte le înghite pământul și focul»⁷. În adevăr cercetarea asupra vieții și morții poate părea vulgului realist și practic deadreptul naivă: «ce suntem ori vorbim, ce-i în sfârșit viața noastră». Cu o clipă

¹ CE. 186 (Italia).

² CIL. III 3980 (Siscia); *aliquotie[n]s mortuus sum, set sic nunquam* (se recomandă ca *magister mimariorum*).

³ CIL. III 293 Col. Antiochia Caesaria.

⁴ CE. 187.

⁵ CE. 118 (Iteramna Liris).

⁶ CE. 77.

⁷ CE. 856. 12 sqq. (Roma).

înnainte a trăit omul cu noi și, iată-l, nu mai este; stă numai piatra și numele; urme, niciuna. Ce adică e viața? Zadarnic să te ostenești a cerceta¹. Nu ne e dat să știm nimic din ce va fi cu noi după moarte. Viața însă putem să ne-o facem cât mai plăcută. Să nu pierdem dară vremea cu gânduri melancolice, ci să petrecem.

Poporul nu prea are însă vreme de petrecere. El trebuie să muncească zi de zi până ce cade obosit și nu-și mai dorește altă decât odihna. Dar poporul are marea binefacere a serbătorilor.

Ce înseamnă o serbătoare nu va putea niciodată înțelege cel ce e totdeauna oțios: păstorul ori vânătorul n'are serbători, — nu simte nevoia lor. Numai omul legat de munca orânduită, agricolă, manuală, industrială ori negustorească, poate prețui instituția prin excelență idealistă a serbătorilor. O serbătoare nu e atât încetarea lucrului și odihna trupului, cât e jertfa făcută zeilor: o zi de lucru desființată în onoarea lor, pentru ca ei să binecuvinteze munca oamenilor. Căci zadarnic se ostenește omul, dacă zeul e protivnic: el lovește cu nerodire tot ce a muncit, tot ce a vrut să creeze, muritorul. De aceea omul se purifică de petele muncii sale, se îmbracă în haine proaspete, se face cât mai frumos, pentru a fi vrednic de comunitatea cu zeul, în special concretizată prin jertfa pe altar, din care o parte e a zeului, cealaltă e a muritorilor: la banchetul comun al zeului cu oamenii aceștia trebuie să se apropie de zeu cât mai curăți și mai frumoși. După închinarea la zei urmează petrecerea proprie a oamenilor: cântece și jocuri, ospete copioase, mulțămire a simțurilor. La suflet n'au nevoie oamenii să se gândească: întâiu, pentru că aceasta e grija zeilor, iar, al doilea, pentru că de geaba ar face-o, tot nu pot ști și nu pot ghici nimic. Totuși dispoziția sufletească pe care o creiază aerul de serbătoare e mult mai ridicată decât aceea din zilele de lucru. Dacă nu se poate bucura de gândul abstract, poporul se bucură măcar de artă: arta lui simplă: musică, teatru, procesiuni solemne, întreceri la jocurile atletice. E măcar aceasta o înobilare a ființei lui, altfel așa de obtuse la orice ce e fără utilitate imediată.

Ca tot ce e superior omenesc, și serbătorile au fost — crede poporul — înființate de zei. Ele sunt, ca și munca orânduită, ca arta de a face pământul roditor, ca minunea de a crea focul care

¹ CE. 801 (Roma).

topește metalele, un dar al zeilor. Tocmai de aceea însă, fiecare trib elenic ori barbar își are — pe lângă eventualele serbători generale: ca acele panelenice — serbătorile lui deosebite; zeii fiind diferiți la diferitele triburi, și serbătorile sunt altele. Grecii din Pontul Stâng se întorc în vremea păcinică romană din ce în ce mai mult spre viața rurală; teritoriile lor roditoare din lăuntru Thraciei și Scythiei Mici, lucrate mai înainte numai de Thraci sunt lucrate acum și de Greci: sunt pline satele din Scythia Minor cu «senatori» din Histria ori Tomi, cari trăiesc la țară făcând agricultură¹. Romanii din Pontul Stâng sunt la rândul lor, de la început, în marea lor majoritate proprietari rurali. E firesc dară, ca în viața Greco-Romanilor din Apusul Mării Negre unele din serbătorile cele mai de frunte să fie de caracter rural²: Darzaliile greco-thrace dela Odessus, Diombriile de la Callatis, Rosaliile romane, primite pretutindeni, în orașe ca și la țară, cu entusiasm. — Serbătorile rurale însă au un caracter mult mai idealist ca acele orășenești. Întocmai cum serbătorile contemporanilor noștri de la orașe sunt — față de serbătorile țeranilor — numai niște recreații igienice, de caracter, nu religios ori estetic, ci pur sanitar, tot astfel serbătorile orășenilor greco-romani, de natură religio-socială, erau mult mai reci, mai sportive, mai goale de sens poetic-religios, decât serbătorile Greco-Romanilor țerași. O serbătoare, ori un joc cere și o anume primitivitate copilărească a sufletului, care să facă din fiecare credincios un personajiu foarte grav, incapabil de glumă asupra propriei acțiuni rituale ori a propriului joc, un copil care să creadă că tot rostul vieții lui în acel moment e de a împlini strict conform tradiției ceremonia ori jocurile la cari ia parte. De această minunată armonie stilistică între joc și seriozitate nu sunt capabili orășenii în deosebte înclinați spre scepticism și ironie.

¹ Senatori din Histria: la *Ulmelum* (*Cetatea Ulmetum*, I, inscr. nr. 2), la Chiucucchioi (CIL. III 12489: *consistit regione Histri muneraque fecit Histro in oppido archontium et aedilicium et sacerdotium al Liberum*), la Casapchioi (CIL. III 14449). Senatori din Tomi, în vici-i din teritoriul rural: un cavaler roman, *buleuta Tomitanorum* (CIL III 7543), de 65 de ani. *statuam vivus sibi posuit*; un veteran, *buleuta Tomitanorum se vivo sibi et coniugi suae memoriam fecit in praedio suo* (CIL. III 770). — etc.

² Asupra serbătorilor din Pontul Stâng nu e locul de a insista aici. Voiu aduce tot materialul în *Histria I*; cf. deocamdată cele comunicate în *Germania din Callatis, Histria IV și Cetatea Ulmetum II 2*.

Dintre toate serbătorile agreste cele mai general-răspândite erau serbătorile din mijlocul verei, celebrate în cinstea și spre pomenirea răposaților, la mormintele lor: *Rosaliiile*, aduse din Italia de coloniștii romani¹, s'au răspândit repede în tot ținutul thracic dintre Marea Egee și gurile Dunării. Serbătoarea era deosebit de simpatică Thracilor, cari credeau — toți — în nemurirea sufletului, pentru că ea presupunea, măcar în forma modestă a somnului blând, o existență a ființei noastre și după moarte. Răposatul devenea în lumea de dincolo un geniu protector al celor rămași dincoace, un *erou*², căruia i se aduceau jertfe cum se aduc semi-zeilor și demonilor subpământeni. La *Rosalia* aveau loc în toate târgurile și satele greco-thraco-romane din Pontul Stâng marile sărbători cu praznice, pentru vii și morți³ deopotrivă; «banchetul funebru», așa cum se vede reprezentat pe mai toate pietrele de mormânt din părțile noastre: morții cu vii la un loc, — devenea la «sărbătoarea trandafirilor» o realitate. Întâlnirea veselă la morminte cu cei răposați, participarea la banchet a celor morți, prin vinul și celelalte bunătați ce li se turnau ori așezau pe morminte, împrietenea pe om cu ideea morții, îi dădea puțința să înțeleagă moartea ca o blândă odihnă, îi crea o seninătate sufletească cu totul nobilă, infinit superioară scepticismului brutal al orașenilor, mai culti — și ca atare raționaliști — dar mai materialști și epicurei decât țărani.

Concepția greco-romano-thracă despre moarte, așa cum se exprimă în sărbătoarea Rosaliilor, răspunzând deplin modestului ideal popular despre viața de după moarte, a rămas biruitoare chiar asupra Creștinismului. Până în ziua de azi țărani daco-romani sărbătoresc Rosaliile în acelaș chip ca acum două mii de ani. Ideea creștină despre nemurirea sufletului n'a putut trăi în popor decât ca temă de povești superstițioase, asemănătoare poveștilor păgâne despre iad și despre demonii răufăcători, — întocmai cum nemurirea sufletului predicată de filosofia și teologia tradițională greco-romană, care făcea din fiecare răposat

¹ Cf. *Hiseria* IV, p. 607 și nota 4.

² Răposatul în floarea vârstei e un *vēos ἥρως*, un erou tânăr (*vēos thy ἡλικίαν ἥρως*) (cf. Kalinka, o. c., nr. 286 și 287): trupul lui nu e oboseit de vârstă, iar sufletul e fără suferință (*ibid.*, nr. 335).

³ *Di inferi manes* = morții; *superi* = viii.

un «zeu subpământean», tovarăș al lui Hades și al Persephonei, nu avuse în popor decât un rol poetic, ori, iarăși superstițios-anecdotic.

Odată cu moartea și orășeanul și țăranul din Pont, socot orice bucurie, orice desfătare, încheiată. Viața e totul. Moartea nici măcar durere nu e ¹. În «casa cea vecinică» ² — asta e mormântul — răposatul doarme întru vecinicia timpului ³: «aceasta e casa eternă; aici sunt așezat, aici voi fi întotdeauna» ⁴; sufletele, «Manii» «odihnesc» în «noaptea liniștită» ⁵, toți împreună, după neamuri, așa cum au fost așezați cu pioasă iubire: fii și urmașii lângă părinți și strămoși ⁶. E strămtă casa cea vecinică, dar dacă pământul nu apasă prea greu, somnul răpoșailor va fi senin: «și acum vă rog, dacă respectați Manii, doriți-mi toți, numelui meu, numai: țărâna ușoară» ⁷. De aceea își doresc toți cei vechi înmormântarea într'un sârcofag: pereții lui de piatră, de pământ ars, de plumb, de marmoră, ori de granit, ocrotesc scumpul trup închis înăuntru, spre a nu fi zdrobit de pământul greu ce-l va acoperi: e, inconștient, dela primul om care a născocit locuința aceasta a trupului; suprema pietate pentru chipul nostru pământesc, de care a fost legat tot ce-eră mai propriu al nostru în viață, și care nu se poate închipui nici dincolo de viață ca distrus cu totul, ci rămânând mai departe și sufletului, umbrei noastre cu chip omănesc, întru eternitate.

«Viața e totul». Dar ce cuprinde viața? Înainte de toate mult zgomot și multă agitație, care numai dă iluzia vieții, fără a fi viața: întocmai cum tăcerea și singurătatea dă iluzia morții, fără a fi de loc moartea. Pentru om viața e, înainte de toate, simțirea în dreapta și în stânga a aproapelui: că omul e prin excelență un animal sociabil, se demonstrează nu prin opera păcii

¹ Cum zice o inscripție din Aquileia: „sau mai bine nu plângeți: nu e nimic rău, unde nu e nimic: *nihil mali est, ubi nihil est*» (CE. 214).

² *Domus aeterna*, în inscripțiile latine; οἶκος αἰώνιος ori ἡρώων, în cele grecești (cf. exemple la Kalinka, o. c., col. 332).

³ Cf. CE. 481 (Gallia).

⁴ CE. 434 (Pisaurum — Umbria).

⁵ CE. 467, 8 (Roma).

⁶ CE. 473, 9 sq. (Mediolanum).

⁷ CE. 476, 8 sq. (Roma). De altfel sunt fără număr inscripțiile funerare latine, cari poartă încheerea *sic tibi terra levis*: «fie-ți țărâna ușoară».

și moral — dacă erau îndreptate spre satisfacerea dorințelor societății lor : petrecerile, jocurile, fastul monumental. Oamenii aceștia se simțiau foarte importanți prin aplausele ce căpătau dela contemporani și viața proprie le era foarte prețioasă. A o pierde însemnă a pierde totul.

Viața Greco-Romanilor din Pont era foarte plină. Cu toate că nu mai existau state libere, ca în vremea clasică, având tot mecanismul complicat al unui organism politic complet: cu funcțiuni numeroase deliberative și executive — în ale afacerilor interne și externe, în special în legătură cu războaiele năsfârșite în cari trăiau, — totuși Grecii din Pont dădeau o așa amplitudine autonomiei municipale pe care le-o dăruiseră noii lor ocrotitori, Romanii, încât noi azi văzând numeroasele decrete pe care «consiliul și adunarea poporului» le dădea la fiecare prilej, fie pentru cutare îmbunătățire edilitară ori înfrumusețare monumentală, fie, mai ales, pentru onorarea propriilor cetățeni ori a străinilor — Greci, Thraci și Romani — de cari orașele aveau nevoie pentru binele ce li-l puteau face, avem iluzia că ne aflăm încă în niște state libere grecești, unde cetățeanul, de multa ocupație ce o are ca factor politic, aproape nu mai are vreme să se ocupe de ale lui. De altă parte viața în asociații religioase, ori în cluburi social-economice, formă alte mici «state în stat» cu magistrații, preoții, «senatul» și «adunarea» lor, speciale: nu numai cetățenii deplini, greco-romani, și libertii, dar chiar sclavii aveau prilejul să ia parte la viața publică: vedem de pildă ca membri activi ai asociațiilor religioase sclavi purtând atributul distinctiv ca atare, de *φιλότιμος*¹. De asemenea femeile iau o parte foarte activă, în special în asociațiile religioase², ca «mame»³ ale colegiilor, ca preotese⁴, ca simple membre, iar onorurile publice ale soților ori părinților lor sunt un motiv ca și ele să fie distinse în chip public cu diferite

¹ Cf. *Histria IV*, p. 603. V. și în CIL. III 1532 = un *servus*. . . . *coniugi (?) b. m. p.*

² O inscripție din Tomi ne face cunoscut un *thiasos dionysiac* numit după o femeie, Paso (AEM. XI 48, 60: cu adnotările lui Reisch) *Πασοῦς... θίασος*.

³ AEM. XI 44, 57: *μήτηρ δευτεροφόρων*; cf. CIL. III 7532; tot din Tomi.

⁴ AEM. VI 22,45 (= Cagnat IGR. I 602): *ισρασαμένη μητρού θεῶν* (Tomi).

onoruri¹. Greco-Romanii din Pont, ca de altfel pretutindeni aiurea în acea vreme, erau încă de copii scoși în viața publică și educați special spre a fi toată vremea atârnători de această viață, găsindu-și numai în ea tot rostul existenței lor. Copiii, cari erau instruiți foarte îngrijit de măștri și învățători speciali, aleși de popor și plătiți cu leafă fixă anuală — în școli publice² — nu erau lăsați întru fireasca modestie a vârstei lor; ci, singuri, sau împreună cu efebii, ei formau colegii speciale, iar la marile sărbători, cu jocuri, luau parte la întreceri asemănătoare cu acelea între oamenii mari³; astfel încă de copii anticii din vremea aceasta se deprindeau cu onorurile publice: tot ce e ambiție și vanitate, zădărnicie a lumii, le devenia hrana neapărată a sufletului lor: valoarea vieții acestor oameni creștea în măsura înfruptării lor din plăcerile faimei. — Ajunși la 18 ani copiii deveneau efebi; ei formau atunci un stat în stat: asociația efebilor, sub prezidenția efebarchului ori a unui gymnasiarch special; singuri, ori împreună cu bărbații tineri — *οἱ νέοι* — dând decrete pentru lauda publică la sărbători a cutărui personaj care a făcut vre-un bine clubului lor; ceremonii speciale în onoarea lor; loc de frunte în teatru și la sărbători, etc. — La fel, în sfârșit, colegiile după vârstă, marile asociații generale-cetățenești, cu scop cultural, «tinerii» și «bătrânii», *οἱ νέοι* și *οἱ γέροντες*, cari, în special cei din urmă, organizați în gerusii, un fel de senat de caracter quasi-oficial, exercitau în orașele grecești o autoritate cultural-religioasă capitală⁴. Coroane de măslin, de dafin, de plop, de iederă, coroane de aur, busturi ori statui, portrete pictate, — foarte bogată era varietatea onorării pe care reciproc diferiții cetățeni din felurilele asociații pe vârstă, sau asociații religioase, ori din senatul și adunarea cea mare a poporului, și-o acordau, spre mulțămirea tuturor, dar mai ales a celor

¹ E cazul Sossiei Africana, soția agoranomului Quietus și fiica lui G. Iulius Africanus, în Tomi: AEM. VI 22, 45 cu XVII 92, 21 = Cagnat IGR. I 602 și 640.

² Pentru materiile predate în aceste școli, avem dovada monumentală despre învățarea pe de rost a cântecelor lui Homer — mai ales, de sigur, a Iliadei — în cărămida dela Romula AEM. XVII 81,1.

³ Cf. cele ce-am spus în această privință în *Gerusia din Callatis*, *passim*.

⁴ Vezi pentru toate *Histria IV*, p. 593 sqq. și *Gerusia din Callatis*.

cari odată onorați socoteau că nemurirea bieteii lor ființe pământești e asigurată¹.

Cetățeanul din Pontul Stâng — ca pretutindenți atunci în lumea greco-romană — avea despre sine gândul că fără contribuția lui personală de bani, muncă sau discursuri, patria ar fi mult mai slabă și întreg imperiul ar decădea. Firește, e de făcut deosebirea între locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng și locuitorii orașelor. Toată agitația privește pe aceștia din urmă; dar nu trebuie uitat că cei dela țară socoteau ca un ideal viața celor dela oraș și la prima posibilitate căutau a li se asemăna lor. Un cetățean din Pont are — afară de ocupația sa particulară, pentru câștigarea existenței, ocupație simțită în totdeauna ca o corvoadă, nu ca o plăcere — nenumărate datorii publice de îndeplinit: are a lua parte la adunarea poporului în piață, la adunarea thiasului (religios) din care face parte, la adunarea colegiului (social) de *ἄνθρωποι ἰσοπολιτεῖς* (în care trebuie să fie înscris orice greco-roman conștient de propria sa importanță), la adunarea «senatului» orașului — dacă e și în această corporație, — are a merge în gimnasiu la exerciții, are a lua parte la nenumăratele sărbători, procesiuni, întreceri, reprezentații în teatru și circ; are a fi eventual preot, magistrat ori ambasador al cetății; are a executa cutare lucrare de interes general, făcând parte din comisia de aprovizionare cu grâu a orașului, ori din comisiunea pentru repararea portului, a înărriturilor cetății, din comisiunile nenumărate pentru executarea diferitelor monumente onorifice, pentru înălțarea numeroaselor temple, din comisiunile pentru alegerea de instructori, gramatici, retori și maeștri de diferite arte musico-gymnice la școlile publice, etc., etc.². Suprema satisfacție a unui cetățean din acest timp e să fie proclamat de concetățenii săi ca «binefăcător», *εὐεργετής*, al patriei sale. Decretele onorifice pentru diferiții binefăcători ai Elenilor din Pontul Stâng, redactate în tonul cel mai călduros, cel mai plin de laude pentru jertfa materială ori pentru

¹ Cf. în *Gerusia din Callatis* decretul în onoarea lui Apollonios.

² Mai toate aceste ramuri de activitate ne sunt documentate prin inscripții chiar din Pontul Stâng, în AEM. passim (voiul insistă asupra lor în special în *Histria I*), — alte ramuri ne sunt cunoscute prin inscripții contemporane din alte părți ale lumii greco-romane, la Dittenberger, *Sylloge*³, passim, cf. și Michel, *Recueil*.

contribuția de talent sau îndrăzneală a celui onorat, cu citarea în amănunte atât a isprăviilor cât și apoi a hotărârei «senatului și poporului» din respectivul oraș pontic, sunt adevărate îndemnuri publice la imitarea — spre binele patriei — de cât mai mulți, a celui onorat: cum zice d. p. decretul lui Acornion din Dionysopolis: «pentru ca dară și poporul să arate că cinstește pe bărbații de ispravă și cari-i sunt binefăcători, a hotărât, consiliul și poporul, ca să laude pentru toate aceste fapte pe Acornion al lui Dionysios și să-l încoroneze pe dânsul la sărbătoarea Dionysilor cu o coroană de aur și să-i ridice o statuie de bronz și să-l încoroneze și pe viitor în fiecare an la Dionysii cu o coroană de aur și să i se dea pentru ridicarea statuei locul cel mai în vază din piața publică»¹; iar pentru onorarea eroilor morți pentru patrie, iată d. p. încheierea decretului votat de senatul și poporul dintr'un oraș vecin și străns legat de Pontul Stâng, Olbia, pentru Niceratos al lui Papias²: «a hotărât dară consiliul și poporul, pentru că înmormântarea lui Niceratos să fie mai pre sus de toate strălucită, să se aducă trupul lui — de pe locul unde a fost ucis de barbari. — în oraș la rudele sale drepte, iar prăvăliile din oraș toate să se închidă și cetățenii să se îmbrace în haine cernite și să-l urmeze toți în rând la procesiunea lui funebră și să fie încoronat de popor la îngroparea lui cu o coroană de aur și să i se ridice și o statuie ecvestră în locul pe care-l vor alege consăngenii săi și să i se pue această inscripție: «Poporul, lui Niceratos al lui Papias, binefăcător din moși-strămoși și îndeplinitor norocos a nenumărate bunătăți către cetate, pentru virtutea lui și pentru binefacerea lui către popor»; și să-l încoroneze pe dânsul și în fiecare an la adunarea pentru alegerea magistraților și la jocurile de hippodrom închinat lui Achilleus după oracolul zeului pythic, pristavul vestind după cum sună inscripția statuei; și să se scrie și tot decretul acesta pe o stelă de marmoră și să se așeze în locul pe care-l vor alege consăngenii lui Niceratos, pentru ca și ceilalți cetățeni să devină mai zeloși întru binefacerea către patrie, văzând pe binefăcători împodobiiți cu onorurile cari li se cuvînt»³.

¹ Dittenberger, *Sylloge*², I 342,43: vremea regelui Burebista.

² Ibid., I 324, 23: sec. I a. Chr.

³ Cf. pentru această educativă dorință, și inscripția din Tomi, cam din aceeași epocă (a regelui Burebista) la Dittenberger, *Syll.*² II 529, 44.

Și cu cât fiecare cetățean, bogat ori influent, știa că și el, la rândul lui, va avea a fi laudat pentru faptele sale, cu cât fiecare cetățean sărac își simțea viața proprie făcută mai frumoasă ori mai plăcută prin darurile ori binefacerile celor bogați și puternici, cu atât entuziasmul cu care binefăcătorii erau laudați și răsplătiți în chip public era exprimat în accente mai călduroase, mai pline de recunoaștere a meritelor personale — fără teama de a se atribui prea mult puterilor unui singur om și a se defăima comunitatea cetățenilor — cu atât dară, satisfacția intimă a binefăcătorului, bucuria de a fi dat din al său, eră mai deplină. Decretele onorifice pentru Aristagoras al lui Apaturios, din Histria¹, pentru Apollus al lui Niçeratos și Poseidonios al lui Geron, din Tomi², pentru Apollonios din Callatis³, pentru Acornion al lui Dionysios, din Dionysopolis⁴, pentru Aischrion al lui Poseidippos, din Apollonia⁵, etc., etc., ne stau dovadă de sinceritatea aproape naivă cu care Grecii din Pontul Stâng se scădeau pe ei înșii în lauda fără sfârșit a binefăcătorilor lor.

Cu cât Pontul Stâng se asimilă mai mult imperiului roman, cu atât grija de orașele de-aici trecu mai mult în sarcina guvernatorilor romani, iar cetățenii avură mai puțin de făcut pentru gloria lor și mulțămirea contemporanilor: câte-o fântână, câte-o bucată din zidul cetății, stricat în vre-o năvălire barbară, câte-un mic monument ori templu; mai ales însă «binefăcătorii» din vremea Imperiului dau bani diferitelor asociații particulare — religioase ori sociale — pentru ca să celebreze din venitul anual al respectivului fond, cu mai mult fast, praznice copioase și veselie, fie sărbătoarea unui zeu, fie sărbătoarea morților la morminte, — Rosaliile, la locul de odihnă de veci a donatorului. Pentru că meritele «binefăcătorului» devin mai modeste, laudele însă nu scad; coroanele de aur și statuile continuă a fi decretate acestor dăruitori de grâu pentru sărăcime, de vin la banchete, de untdelemn pentru gymnasii și palestre; de da-

¹ Dittenberger, *Sylloge*² I 325.

² AEM. XIV 22, 50 (și la Dittenberger, *o. c.*, II 529).

³ *Gerusia din Callatis*, p. 60 și urm.

⁴ Kalinka, *Ant. Denkm. in Bulg.*, col. 86., nr. 95; cf. Dittenberger, *o. c.*, I 342. (Citez mereu ed. 2, lipsindu-mi aici ed. 3).

⁵ AEM. X 164, 6.

ruri în aur, podoabe ori lucruri de artă în marmură și bronz pentru templele zeilor și ale împăraților ¹.

Dar nu numai viața sufletească externă a Greco-Romanilor din Pont era determinată toată de legătura, cu societatea, ci însăși problema capitală a unei conștiințe omenești, credința intimă a fiecăruia — pentru ocrotirea lui de rele în lumea aceea, ori, eventual, salvarea sufletului în cea viitoare — întru misterul, vrăjitoria ori cultul tainic al cutărui sau cutărui zeu, nu era căutată în comunicarea singuratecă cu preotul, ci tot în tovarășia colectivității întru aceeași credință; «sfintele taine» păgâne: «botezul» întru Isis ², «împărtașania» întru «zeii din Samothrake», Dionysos, Demeter, Cybele, Mithras ³, erau luate în comun.

Valoarea acestor inițieri era astfel pur formală. De altminteri chiar diferitele misterii antice nu au atât în vedere salvarea sufletului după moarte, cât norocul din lumea de aici: întocmai precum întrebările puse oracolelor prăvăiau tot împrejurările practice individuale ori colective, la cari zeul avea a da sfaturile cele mai favorabile ⁴.

Nici-una însă dintre bucuriile vieții în societate nu putea egală pe aceea, pe care cel de pe urmă cetățean din Pont o putea avea la sărbătorile cele mari ale zeilor, Apolloniile, Dionysiile, Diomibriile, Darzaleele, Caesareele, Panegyriile, etc. ⁵, la cari se făceau întreceri între copii, ephebi și bărbați, în diferitele jocuri, ca la marile întreceri de la Olympia ori de la Delphi, în lupte gymnice de tot felul și în concursuri artistice, — se dădeau de către diferiți «binefăcători», agonotheji ori gym-

¹ Vezi pentru documentarea tuturor acestor mici amănunte, *Zidul cetății Tomi, Historia IV, Germania din Callatis* și, mai ales, cât de curând, *Historia I*.

² Pentru sărbătoarea Charmosyncilor Isidei și pentru misteriele ei la Tomi, cf. AEM. VI 23, 46 și Teodorescu, *Monumente inedite din Tomi*, p. 8 sqq., nr. 3.

³ AEM. VI 8, 14, cu adnotările lui Gomperz; special pentru misteriele lui Dionysos, cf. AEM. XI 48, 60, cu adnotările lui Reisch.

⁴ Cunoaștem din Pontul Stâng pe Odessitani și pe Dionysopolitani mergând ca theori și mysti la templul și oracolul lui Apollon Charios din Notion: vezi inscripțiile, pomenind și inițierea la misterii, la Macridy, *Antiquités de Notion II*, în *Jahreshefte d. oesterr. arch. Inst.* XV, p. 50 sq., nr. 15 și 16.

⁵ Cf. *Germania din Callatis*, p. 72 și urm.

naslarchi, uriașe banchete întregului popor, — se organizau de către slujitorii lui Dionysos, asociați în companii călătore, reprezentanți în teatrele de aici ¹, — se dădeau în «stadii» mari «lupte de tauri» ², etc.

La aceste desfătări, cari făceau pentru bămenii simpli viața în adevăr vrednică de trăit și la cari alergau, firește, și cât mai mulți dintre locuitorii teritoriilor rurale ale Pontului Stâng, poporul simțea așa de adânc bucuria vieții în societate, în cât ideea morții, adică a renunțării la toată această strălucire și încântare, îl umplea de groază și îl făcea să exclame împreună cu filosoful epicureu: «sorbește din plin plăcerea de-acum și fereste-te de a cercetă ce va fi mâine».

«Viața e totul»: cel răposat nu poate fi mai drept prețuit și mai sincer plâns decât dacă trecătorul știe cine-a fost el și ce-a fost, în viața de aici. Fiecare piatră de mormânt greco-romană e un inin al vieții: unii spun numai ce-au pierdut plecând la umbre, alții însă spun și însăși lauda vieții, preamărind-o ca biruitoare a morții prin cultul amintirii faptelor omenești; toți, deopotrivă, se atarnă de viață, cred în ea cu desperare: este cu neputință ca odată cu moartea întreaga noastră ființă să dispară în pulbere și uitare: «moartea ne poate lua viața, corpul piere, dar rămâne renumele nostru puternic după noi — numele nostru e în gura tuturor, trăește, e pomelit, citit, lăudat, iubit...» ³. Trecătorul e îndemnat să citească epitaful: aflând cine a fost cel răposat, el îl va lega din nou de viață, îl va învia oarecum încă odată, va birui nimicnicia: «aici sunt așezate oasele poetului Pacuvius; voiam să nu fii neștiutor de aceasta; fii sănătos», zice inscripția funebră a vechiului poet latin ⁴, și un olar din Roma repetă întocmai chemarea și dorința lui Pacuvius, pe numele său, perfect necunoscut... ⁵. Inceputul vanității omenești stă în această iluzie despre perennitatea amintirii, renumelui, gloriei.

¹ Vezi inscripția dela Tomi, AEM. XI 43, 56 și cf. A. v. Domaszewski în AEM. IX 130, 98, și E. Szantó, *ibid.*, p. 133, și mai alea 134.

² De pildă la Tomi, v. inscr. AEM. VIII 9, 23, cu comentariul lui Gomperz.

³ CE. 618 Treveris.

⁴ La Gellius I 24, 4, cit. de Buecheler CE. 848.

⁵ Buecheler, *l. c.*

De două feluri e lauda vieții, după cum se privește omul pe sine în mijlocul lumii: ea părtaș 'al vieții publice, ori ca individ singuratec. În primul caz avem imnul *gloriei*, în al doilea avem imnul *fericirii*.

În semn de recunoștință pentru activitatea sa, binefăcătoare societății, individul e distins de semenii săi cu laude, recompense, perpetuări. Cea mai mare binefacere însă, pe care o poate dărui un om semenilor săi, e aceea de a le face bucurie: cu totul egal, ce fel: gădilară a simțurilor, ori gădilară a vanității lor; principalul e să se simtă mulțimea veselă ori importantă, fără a cheltui vre-un pic de energie, cu judecata, închipuirea, ori fie măcar și munca trupească ceva mai încordată. Un saltimbanc, un scamator, un filosof ori retor ambulant, un negustor de farmece, un bogătaș care dă ospete gratuite, un împărat bufon, un gladiator, un conducător de care de cursă, un cântăreț, o hetairă, sunt mai siguri de *glorie* de cât un Socrate, un Aeschyl sau un Pericle. Mulțimea distinge pe acel care li e simpatic. Iar simpatic e cel ce dă fără a cere nimic înapoi: nici jertfă, nici suferință, nici obozeală a sufletului.

Iar cel ce nu poate obține gloria: gloria vremii sale, care în alte timpuri poate nu va mai fi o glorie, ci un lucru de rușine, se mulțamește măcar cu numele bun în lumea de aici, care li va întrefine amintirea după trecerea din viața pământească. «Numele bun», respectabilitatea bărbatului sau femeii în societate: perfecta adaptare la tradițiile, prejudecățile, capriciile societății: perfecta robire a ființei tale la întrebarea «ce va zice lumea?». Cavănața, moda, dafina, consuetudinea spirituală, cari nivelează așa de desăvârșit pe cei săraci cu duhul, nu sunt totuși mai puțin hotărâtoare decât pentru cei mulți, pentru gloriile cele mari: pentru artiștii, filosofii, oamenii politici, cari «exprimă mai adecvat» mentalitatea masselor sociale, cari «mișcă», «înstruesc», «conduc» — «opinia publică». Creatorii marilor curente pornesc dela sufletul mulțimilor, se hrănesc din el, se ridică prin el și se întorc la el: nici eroi, nici martiri, ei sunt totuși mai conșcși ca eroii și martirii, prin gloria lor: glorie nediscutată, neprecupețată, sanctificată, de mulțimea care se adoră pe ea însăși în idolul ei: Victor-Hugo-ism uriaș în monumentalitatea banalității lui.

«A luptat bine în arenă», «a hrănit și ospătat pe nevoiași și streini», «a fost soție credincioasă» — lauda vieții bărbătești și femești¹ nu poate fi completată decât doară prin înșirarea demnităților avute, a recompenselor primite și a însemnării gloriei cucerite în viață ca fiind «cel dintâiu» — în orice: la înnotat, la aruncatul lăncii², pe scenă³, în stadiu⁴, în războiu ori în pace = ὑπερβαλόμενος τοῦς πρὸ ἐκείνου⁵, — *notus in urbe sacra, notus quoque finibus illis...*⁶, — *ille ego* (Pannoniis) *quondam notissimus oris*⁷, — *ille ego qui quondam: praetor*⁸, *causarum orator honestus*⁹, *comoedus*¹⁰, κωνητός¹¹, γυμνασιάρχης καινῶν ἀγώνων¹², negustor de piei de capră¹³, medic¹⁴, etc., etc. — «A fi cunoscut», suprema dorință a vanității omenești, cu orice preț, chiar herostratic. «A urcă treptele sociale», a deveni din sclav, liber, din liber, cavaler, senator, împărat; — suprema satisfacție pentru care se pot face crime, se pot zdrobi suflete cu milioanele: să poți, pe piatra ta de mormânt, face gelos de «gloria» vieții tale măcar pe umilul vagabond al drumului mare, prin aceea că tu declari a fi avut o casă, o familie și o descendență, e o satisfacție pe care moartea, care îți ia tot, totuși nu ți-o poate lua. Iar dacă ceea ce poți spune despre excelența ta merge până la demnitățile înalte, statuile, coroanele de aur, zilele de sărbători în onoarea ta, atunci gândul despre somnul nesimțitor al morții, care așteaptă inevitabil pe fiecare dintre muritori, nu mai e decât

¹ CE. 548 Roma: *casta fide semper toru maritalē dilexit | sobria, non moecha, simplex animoque benigno, | dedita coniugi soli suo, ignara alienum*; CE. 552 Sutrium, încă și (pe lângă calitățile de mai sus) s'a ocupat de copii, a fost foarte harnică și înțeleaptă; CE. 843 Augusta Taurinorum: *casta pudica dccens sapiens generosā probata*.

² CE. 427 Pannonia.

³ CIL. III 375 Parium-Mysiac.

⁴ AEM. VIII 9, 23 Tomi.

⁵ AEM. XVII, 92, 21 Tomi.

⁶ CE. 249 Praeneste.

⁷ CE. 427 Pannonia.

⁸ CE. 426 Roma.

⁹ CE. 425 *ibid.*

¹⁰ CIL. III 375 Parium-Mysiac.

¹¹ AEM. VIII 9, 23 Tomi.

¹² Kalinka, 97, 98 Dionysopolis.

¹³ CE. 437 Forum novum in Sabinis.

¹⁴ AEM. VI 38, 80 Tomi.

o atâtare pentru a cânta cât mai zgomotos și provocător lauda gloriei, lauda bunului nume, lauda vieții multiplicată în infinit prin rezonanța socială a propriului ton, crescut până la fundamentizarea lui ca mod de exprimare a vieții întregii societăți.

Gloria este o realitate spirituală de caracter exclusiv social. Vlața individuală poate fi totuși o povară, de care să ne dorim liberati prin moarte, adesea tocmai din cauza gloriei, în orice caz, cu toată gloria, ori cât de multă satisfacție ar produce iubirei de sine a individului și ori câtă invidie celor dimprejurul lui. Căci gloria constituie numai aspectul obiectiv al intenzificării vieții individuale. Dimpotrivă, aspectul subiectiv al acestei intenzificări ajunge la cea mai înaltă expresie în aceea ce s'a numit Fericire. Precum gloria este un concept care nu poate fi stabilit decât prin conștiința socială, tot așa fericirea e un concept stabilit înainte de toate, adesea chiar exclusiv, de conștiința individuală, solitară. — Ce e însă fericirea? E gând ori e sentiment? E trăire multilaterală și expresibilă, ori e trăire momentană, unilaterală și nedefinibilă? E stare de suflet subconștientă, ori e tocmai dimpotrivă conștiință potențată?

Sentimentul infinitului se manifestă egocentric în om în trei direcții: spațial, în Dumnezeire, — temporal, în Nemurire, — potențial, în Fericire. Omul simplu antropomorfizează în naivitatea lui cele trei concepte create transcendent de genialitatea umană milenară, materializându-le, utilitarizându-le și mărginindu-le: Dumnezeire, în formă și cu suflet omenesc, — Nemurire, a personalității omenești așa cum e: singular și accidental existente, — Fericire, în ritmul funcțiilor vitale, ori chiar în simpla viață sensuală.

Fericirea e o stare de conștiință, care în cea mai curată manifestare a ei, presupune ca prelabile următoarele realități spirituale: sentiment covârșitor, slăbire sau chiar încetare a rațiunii critice și a voinței creatoare, contemplativism, unilateralitate și momentaneitate a cauzei fericirii, generalitate a efectelor autosugestiei de fericire cu transformarea totală a ritmului obișnuit al vieții, conștiință — iluzorie — despre creșterea — în acel moment — a energiei noastre vitale până la sentimentul de asimilare cu nemărginitul divin, a percepției complete afinitar-electivă a sublimului.

Această stare de conștiință se realizează însă foarte rar și

numai pentru un timp foarte mărginit, adesea numai ca o fulgerare, în mijlocul haosului de agitație, banalitate și întunec obișnuit al vieții. De aceea oamenii simpli și-au creat un fel de surogat al fericirii, pe care-l întâlnim la fiecare pas proclamat în viață ca proprietate spirituală a mii și milioane de muritori. Pozitiv acest surogat e echivalent cu starea de beatitudine vegetativă următoare satisfacerii complete a simțurilor, instinctelor ori scopurilor conștiinței ale voinței egocentrice. Negativ el e echivalent cu conștiința despre încetarea sau absența durerii, suferinței, golului vieții. — Însfârșit mai e și un al treilea fel de fericire, cea retrospectivă, cu complementul ei, fericirea prospectivă. Fericirea retrospectivă, r. prospectivă, e, ca esență și efect, total deosebită de fericirea sublimă și de fericirea vital-sensualistă. Ca origine ea e de caracter nu sentimental, ci intelectualist-imaginativ, derivând din instinctul vieții, care ne înfrumusețează atât trecutul cât și viitorul, spre a ne face existența prețioasă și deci a ne îndemna la perpetuarea speciei. Ca efect ea e, nu contemplativă, ci activă, și stă la baza creației artistice, adică a impulsului de perpetuare a vieții antropomorfe. — În legătură cu fericirea retrospectiv-prospectivă stă fericirea melancolică: disolvarea durerii, pasiv în lacrimi, activ în operă de artă: e o descărcare de energie negativă, care ar fi trebuit să ducă la distrugerea vieții și care, prin puțința plânșului pasiv sau activ, e transformată în energie pozitivă, de suportare senină a vieții, sau de creștere și multiplicare dureros-violentă a ei: în ambele cazuri e o purificare, iar sentimentul vital al împlinirii acestei purificări constituie fericirea melancolică.

Puterea obișnuinței creează la omul din popor o stare de mulțămire cu împrejurările tradițional fixate, din care, fiind scos, se simte nefericit. Fericirea vieții neturburate în obișnuințele ei e subconștientă. Ea trece în câmpul conștiinței numai în momentul când se naște conflictul cu elementele răsturnătoare ale echilibrului stabil, care fusese creat într-un întreg trecut de luptă, sacrificiu și adaptare: între inerția care dă bien-être și activitatea care dă suferință. Fericirea omului comun este dară — în deobște — retrospectivă; câtă vreme ea e numai subconștientă, e ca și cum n'ar exista; chiar comparația vieții proprii, liniștite, cu viața nefericită a aproapelui, nu deșteaptă sentimentul propriei fericiri, ci numai teama superstițioasă de a nu fi însuși

lovit de nefericire ; de abia când omul e atins direct de adversitate, «trecutul fericit» îi devine conștient.

Așa precum natura este antinomică Dumnezeirei, așa precum omul este antinomic nemuririi, tot așa viața noastră intimă este antinomică fericirei. Cele trei concepte idealiste, născute tocmai din protestul revoluționar al spiritului omenesc chinuit de realitatea bio-cosmică, rămân un vecinic domeniu al revelației metafizico-religioase, datorite în rare străfulgerări geniului uman transfigurat prin suferință. De fapt, cel de pe urmă muritor este un genial descoperitor de mijloace și motive spre a se face nefericit, și cel mai strălucit creator de gânduri omenești luminoase este perfect neputincios în a găsi mijloace și căi cari să-l ducă la fericire. — De aceea înțelepciunea populară nu a născocit în mii de ani de când aleargă după fericire, fără a o putea găsi, decât un singur chip de a se apropia de ea : uitarea. Uitarea nenorocirilor, uitarea temerilor și a groazei de moarte, uitarea vieții reale în întregimea ei și afundarea în visul fantastic al entusiasmului dionysic, aphrodisic, apollinic.

INSTITUTUL

97275